

Реферат на тему: "Література 1940 - 1970-х років на Радянській Україні (пошукова / курсова робота)"

Тематично-літературні реферати

Пошукова робота з української літератури

Література 1940 - 1970-х років на Радянській Україні

Ми всі намагалися возвеличити людину й писали людину "красиву", не простого колгоспника, здебільшого безмовного та затурканого, а хлібодара, гордого, бронзовочолого степовика, господаря землі. Це розходилося з правдою життєвою і психологічною і принесло чимало шкоди нашій літературі".

Література 40 — 50-х років заслуговує окремої розмови насамперед з тієї причини, що через передвоєнний пік репресій і воєнне лихоліття наша нація втратила значну частину носіїв духовного потенціалу. Сталінські репресії в кінці тридцятих років завдали страшного удару по українській культурі взагалі, а літературі зокрема. Бути митцем стало просто небезпечно. Закономірно, що такі драконівські умови не тільки негативно позначалися на духовному житті України й українців, а й унеможливлювали неперервність росту культури, науки, освіти. Приєднання Західної України потягло за собою нову хвилю арештів, ув'язнень, висилань у Сибір. Війна з фашистами стала ще одним випробуванням, бо наша земля зробилася ареною битви двох хижаків — Гітлера і Сталіна, жоден з яких нізащо й ніколи б не дозволив українцям збудувати свою незалежну державу. Людські втрати з радянської сторони виявилися настільки глобальними, що й досі статисти лише заокруглюють вражаючі цифри. Скористаємося коментарем письменника Павла Загребельного; "Сталін і його маршали здобували свої перемоги не військовим умінням, а людською кров'ю, ріками й морями крові і Гімалаями трупів. Можна згадати характеристику, яку дав маршал Єрьоменко "народному маршалу Жукову": "Жуковське оперативне мистецтво — це перевага в силі в 5 — 6 разів, інакше він не братиметься — за справу, він не вміє воювати не кількістю і на крові будує свою кар'єру". Сталін, щоб приховати від світу криваву ціну своїх перемог, у лютому 1945 року пустив в обіг цифру наших втрат 7 мільйонів. На початку 60-х років Хрущов, щоб довести некомпетентність і прорахунки сталінського керівництва у війні, назвав цифру вбитих 20 мільйонів чоловік. Горбачовська "перестройка" збільшила її до 27 мільйонів, хоч за оцінками фахівців мова повинна йти про 43,3 мільйона чоловік! І це тоді, коли німецькі втрати не перевищують (на Східному фронті) 4 — 4,5 мільйона, а втрати союзників визначаються вже й не мільйонами, а сотнями тисяч. До того ж, і в Німеччині, і в США, Англії, Франції вбитих полічено з точністю до однієї людини, а в нас "заокруглено" до мільйонів..." Про кількість загиблих українців у Другій світовій війні досі немає навіть холоднокровної, але об'єктивної статистики.

Повоєнні випробування знову ж таки не давали українській нації найменшого шансу для розвою і розквіту. Негайно було заборонено будити національну свідомість, що дозволялося в роки війни до того часу, поки фашистів не почали гнати з території СРСР: "Сталін усе бачив, усе знав, але вимушений був терпіти, поки тривала війна. Він погодився поряд з орденами Суворова й Кутузова встановити орден Богдана Хмельницького. Він дозволив друкувати в "Правде" українською (!) мовою поезії Тичини й Рильського і заклик Корнійчука визволяти... Радянську Україну. Газета Першого Українського фронту виходила українською мовою". Та закінчилась війна — закінчились українські права й вольності. Мало того, що під шумок боїв радянська армія знищила тисячі святинь, культурні цінності під час окупації фашистів були вивезені в Німеччину, а після війни — Польщу, в Росію, у мирний час почався замах і на територію України, від якої було відшматовано добрячий кусень і передано Польщі. Згідно з польсько-радянським договором від 16 серпня 1945 року, між Польщею і Радянським Союзом було визнано новий кордон, Лемківщина, Холмщина, Підляшшя, значна частина Посяння, шматок північно-західної Галичини перестали бути українською територією. Це становило 19 500 кілометрів споконвічної української землі з майже півтора мільйоном мешканців. Обмін населенням і переселення із насиджених місць стало такою трагічною сторінкою, яку можна порівняти хіба що з вигнанням зі споконвічних територій вірменів турками.

А вже з другої половини сорокових років почався варварський погром культури Галичини й Буковини і сатанинський замах на духовну спадщину, яка ще дивом уціліла в Західній Україні до цього часу лише тому, що більшовики не встигли під час першого приходу в 1939 році знищити все, що могло нагадувати нації про її право на існування. В цій лекції, на жаль, нема часу (та й особливої потреби) на глобальний огляд історичних подій. Старшокласникам досить сказати про те, що чинили з бібліотечними скарбами і як спонукали митців писати на "потреби дня", не даючи їм іншого вибору, ніж вибір бути слухняними радянськими співцями нового ладу.

У 45-50-х роках у Львові приступили до тотального нищення фондів бібліотеки Наукового товариства ім. Т.Шевченка: "На підвір'ї будинку по вул. Радянській, 24 встановили верстати-ножі (такі, як у палітурних цехах друкарень), на яких різали видання НТШ1, що зберігалися у складі. Це були видання, призначені для наукового обміну або для інших випадків. Різали вздовж і впоперек і лише після того вивозили майже січку на паперову фабрику". Було заарештовано останню захисницю бібліотеки Марію Деркач, на керівні посади призначено людей з погонями, які на ділі виявлялися злодіями, торгували з-під поли раритетними книгами. Я.Дашкевич підкреслює; "Одного такого "завідуючого", демобілізованого офіцера, академік Михайло Возняк зловив буквально за руку. Ні, його не судили — він пішов працювати викладачем Львівського військового політучилища". А в інших бібліотеках?" Годі шукати кращого ставлення до власне української книги, якщо на своїй землі ця книга вже вважалася зарубіжною! Очевидне неймовірне? Чому ж? І очевидне, і ймовірне: "Книжки українською мовою виявилися найбільше чужими для упорядників — на них наклеїли етикетки з шифром,

що починається російською літерою "И", Тобто "иностранная книга". Своєю власною, рідною, для якої не було потрібне жодне особливе позначення, вважалася російська книжка. Українська книжка на українські й землі в бібліотеці української ж Академії наук ставала "иностранной".

Тиск на українських письменників у повоєнні роки був настільки великим, що й досі ми маємо лише уявлення про 15% того, що відбувалося насправді. Свідчення очевидців стислі й неповні вже з тієї причини, що не всім свідкам духовного і фізичного терору просто вдалося дожити до дев'яностих років. Прочитуємо хіба що П.Загребельного: "У 1947 році в Києві за велінням ЦК партії скликається пленум Спілки письменників України, на якому громлять Юрія Яновського та Івана Сенченка за їхні романи про війну, але головний удар спрямовано на Максима Рильського за його поему "Слово про рідну матір" (не міг Сталін забути слів про "Кремлівську ограду") і на Малишка за Україну в книзі "Битва", Один досить марний поетик, наводячи рядки про синій луг і ромашки з канівських круч, вигукував: "Що це таке? Це ж кольори українського буржуазного націоналізму! І саме до тієї петлюрівської України звертається поет: "Так візьми ж моє серце..." Де ж Радянська Україна і чому не червонозоряній Москві хоче поет віддати свою кров і своє серце, а запеклим ворогам соціалістичного ладу?" Спробував Петро Панч почати друкувати в журналі "Дніпро" свого роману "Запорожці" — розгром. Леонід Смілянський несміливо згадав про київські Золоті ворота, як історичний спадок української історії й величі, — розгром". Стосовно фізичного терору, то досить згадати лише зарубаного сокирою галицького письменника Ярослава Гадана в 1949 році. Деякі матеріали з архівів свідчать, що спочатку було заплановано саме так прибрати Максима Рильського. Зупинилися на кандидатурі Гадана як жертви виключно тому, що виникла потреба цю криваву справу в Західній Україні списати на бандерівців, націоналістів.

Літературна творчість українських митців, які заявили про свої таланти в роки Другої світової війни та перше повоєнне десятиліття не могла й не може вважатися етапним і вірцевим моментом нашого красного письменства. Знекровлена репресіями, зацькована повсячасними підозрами в "неблагонадійності", скута кригою безглузких заборон, за влучним висловом Н.Шейко-Медведевої, українська література, з деяким запізненням прокидаючись від летаргійного сну", не насмілювалася братись ні за животрепетні теми, ні за національні проблеми. Старше талановите покоління було майже повністю винищене. Те, що входило в літературу, виросло на безхліб'ї голодоморів, у постійному страху перед "чорним вороном", в комплексах національної неповноцінності й другосортності. До того ж і Друга світова наклала на душі юних страшний відпечаток. Вони побачили, як повсюдно торжествувало зло, як впивалася кров'ю мільйонів кривда. І йшлося не тільки про знущання ворогів-чужинців, а й про недремний нагляд своїх же, доноси, недовіру, бюрократизм, підневільне становище, коли людина в державі не коштувала й копійки. У своєму романі "Правда і кривда" Михайло Стельмах таки зумів про це сказати на повну силу бодай у вступному розділі-заспіві: "Посірілий, злий від безсоння і втоми начальник шпиталю непривітними очима

зустрів новоприбулих і хрипко запитав Оксану:

— Що, й досі порядку не знаєш? Поранений не з нашої армії. Везіть у свій шпиталь.

— Дівчина розгубилась, безнадійно опустила руки, і сльози самі покотилися на шинелю.

— Чого ревеш, недотепо? — розсердився начальник шпиталю. — В ляльки б ще дома бавилась, а вона на фронт побігла. Добровільно ж пішла?

— Добровільно, — винувато схлипнула дівчина, притихла, і враз не вона, а слова її заридали: — Що ж я у той шпиталь доведу? Одне тіло без душі? І полковник Горюнов наказав під розписку передати вам, — безпорадно і вперто, мов колосок у росі, хилилась і випростовувалась дівоча постать.

— Полковник Горюнов? — шанобливо перепитав начальник. — Хто ж цей боець? — кивнув на підводу.

Як бачимо, Марку Безсмертному надають медичну допомогу тільки тому, що є записка від начальства, що поранений претендує на звання Героя Радянського Союзу. Якби не це, умираючого не прийняв би госпіталь іншої (але ж радянської!) армії. Про кривду йдеться і в іншому епізоді, коли розшукують пораненого героя:

— Тут Марко Безсмертний?

— Тут усі безсмертні, — строго відповів йому немолодий воїн, в якого груди і всі ордени були залиті кров'ю.

Про доноси й винищення найкращих синів і дочок йшлося і в зображенні покаліченої долі ще одного героя цього роману — Григорія Задніпровського. Звичайно, найбільш гострі фрази письменникові приходилося зглажувати, але вдумливий і спостережливий читач прекрасно усвідомлював, що в подібній ситуації радянська влада кинула б у в'язницю саме вчителя і командира партизанського загону, а не колишнього парталаратчика Поцілуйка, на які злочини він не йшов би під час війни. Безперечно, цей роман мав багато слабких місць, чимало в ньому було надуманого, штучного, прикрашеного. Але ж інших творів тоді не було й не могло бути. М.Безхутрий справедливо зауважує, пишучи про своє спілкування й листування з О.Гончарем: "У людей тоді бувало таке відчуття, що при розмові двох присутній хтось невидимий третій. Ми навіть не признавалися попервах, що один з нас побував на окупованій території, а другий — у полоні... Наші листи "подобалися" "цензорам". Звичайно, в інших умовах і при іншому вихованні та світогляді М.Стельмах писав би по-іншому. Але умовний спосіб — це тільки умовний спосіб, а не дійсне життя. Щоб видати книгу, митець мусив іти на компроміси, озиратися, кланятися, робити проекції своїх героїв на сильних світу цього. І.Кошелівець з цього приводу справедливо, але надто категорично писав: "Як доходить до мене роман "Правда і кривда" (Михайла Стельмаха — О.С.), під закінчення якого з'являється добрий секретар ЦК (відгадується не названий на ім'я Микита Хрущов), і під його легкого рукою правда перемагає кривду, аж до тієї міри, що громадяни якогось там міста вирішують розвалити в'язницю за її непотрібністю й на тому місці закласти вишневий сад, — я сприймаю цей твір як пародію. Час лише зміцнює моє переконання, бо ж невдовзі Євген Сверстюк, Валентин

Мороз, Іван Світличний, Василь Стус і ще скільки їх сядуть не під вишнями в цвіту..." Та мусимо взяти до уваги, що навіть у тяжкі повоєнні голодні роки цей роман був майже негайно розкуплений вдячними читачами. Чим пояснити таку популярність? Та ж ніхто не заставляв купувати книжку, тим більше, художню, тим більше Стельмахову, якщо людина не робила це з внутрішніх побуджень. Мусимо взяти до уваги, що люди любити творчість Стельмаха насамперед за мову його творів, за ліричність. А до того ж, вистраждавши стільки, нація бажала бодай у художньому творі мати вірцевого голову колгоспу, бачити керівником насамперед добру людину, а не горлохвата й безвідмовного виконавця рішень партії. До речі, у романі "Правда й кривда" було чимало й крамольного, як на радянські часи. Щастя, що це не мала змоги усвідомити цензура, яка складалася переважно з колишніх військових. Та про такі колізії поговоримо під час конкретного вивчення роману на уроці.

У останньому своєму романі "Чотири броди" Михайло Стельмах таки натякнув (а для його часу це був подвиг!) і про репресії, і про голодомор у 1933. Так, він мусив подати образ ідеального комуніста Бондаренка — без цього героя роман просто не видали б. Але ж і образ "негативного" Магазаника далеко не спрощений. Якщо уважно читати твір, то можна помітити, що саме радянська влада поламала життя Семенові, заставила цю сильну і багатогранну особистість деградувати й асимілюватися. Роман "Чотири броди" настільки багатоплощинний і багатопроблемний, що його цінності не применшить навіть така гостра й до певної міри і справедлива оцінка І.Кошелівця: "Я був свідком трагедії 1933 року, бачив на вулицях Кременчука й Харкова трупи померлих з голоду хліборобів. Були випадки, що на Полтавщині до одного вимирали цілі села. У моїй ближчій родині були вивезені на Північ, а четверо померло з голоду. Вони не були глитаями й ніколи не визискували чужої праці, а на час, коли прийшла до них смерть, були смиренними колгоспниками. І над тим моторошним пейзажем смерті витала зловісна постать Постишева, висланого з Москви, особисто від Сталіна, доглядати, щоб вони померли. Під тим незгасним враженням я читаю роман Михайла Стельмаха "Чотири броди". Багато захоплювалися, захоплюються й тепер мовою письменника... Та не про це тепер річ. Оповіді Стельмах, що на селі за колективізації була нужда. З якої причини? Бо колишній гетьманський каратель, а тепер глита́й Магазаник, замаскований посадою лісника, невідомо яким чином зібрав збіжжя з усього села й закопав його в лісі. У висліді трудно було людям виживати, але до вимирання не дійшло, бо добрий комуніст Данило Бондаренко викрив глита́йську схованку й роздав хліб селянам. Коли я таке читаю — мені знову роман сприймається як пародія: не було таких Магазаників, не було добрих Бондаренків!.. Був Постишев!"

Можливо, й не було. Вірніше, таки не було. Але згадаймо, в яких умовах творив безпартійний (нонсенс для того часу!) Михайло Стельмах. На одному із засідань ЦК партійний клерк буквально роздавав завдання присутнім українським митцям. Стосовно автора "Чотирьох бродів", то висловився категорично: "Стельмаху необхідно было ехать на Донбасе и писать о шахтерах". Михайло Панасович підвівся й чистою українською мовою заявив, що він живе на своїй землі, нічого НІ в кого не брав у борг і

нікому нічого "не должен".

З іншої сторони, воєнне покоління митців бачило взірці героїзму простих людей. Це сприймалося романтично. З погляду закордонного літературознавця І.Кошелівця, українські радянські твори про війну не витримували об'єктивної критики: "За тодішніми критеріями (підкреслюю: тодішніми) Олесь Гончар блискуче стартував у літературі трилогією "Прапороносці". На те випала добра кон'юктура. обидва ЦК КПУ й КПРС, у висліді війни були вельми занепокоєні відродженням в українській літературі почуття болю й відповідальності за долю пограбованої й знесиленої гнобленням України (Довженкове: "Одвічна моя полонянка"), що було тавроване як націоналізм. І то в творах визначніших письменників: того ж Олександра Довженка ("Україна вогні") і Юрія Яновського ("Жива вода"). Либонь, не тільки їх двох. Л тут раптом так потрібне для них монументальне зрівноваження, і то саме з тієї, враженої націоналізмом української літератури: бравурна епопея перемоги радянської зброї — в руках простих радянських людей. Без яких-будь ознак впадання в націоналізм!" Але ж послухаймо й протилежну думку іншого письменника, який сам пройшов війну, живу тому ж суспільстві, що й О.Гончар; А.Дімаров згадує: "Перед від'їздом до Луцька ми відвідали Олесь Гончара вже вдома, Я нізачо не наважився б отак запросто до нього зайти, коли б не Чернявський. Він навчався з Гончарем, їх обох ледь не вигнали з того навчального закладу: видали стіннівку "Пуп" з передовою "Бережіть пупи", власноручно написаною Олесем Гончарем. Підійшли в центрі до високого будинку, довго підіймалися по крутих сходинках аж під верхотуру. І вже там, під верхотурою, жив автор "Прапороносців", невдовзі й увінчаний Сталінською премією. Стіл, стілець, вузьке ліжко, заслане картатою ковдрою, а па столі — щойно віддрукований рукопис нового твору (коли він і встиг його написати!) Повість "Земля гуде" написана на замовлення ЦК комсомолу. Про Лялю Убийвовк, полтавську підпільницю... Прощалися, зачаровані Олесем Гончаром. "Прапороносці" мені страшенно подобалися, я тоді ще не відчував усієї фальші в цьому романі, — сам би так писав, коли б узявся зображувати війну, так писали в той час усі радянські письменники, починаючи од Фадеева уже аж до нашої Василевської Ванди". Нема сумніву, що "Прапороносці" юний О.Гончар писав на замовлення виключно свого серця, в пам'ять про полеглих однокурсників. Навіть І.Кошелівець дещо пом'якшує свій попередній вирок: "Годі тепер сказати, до якої міри щиро все те було писане. Як інтелектуально нормальна людина, якій не чуже було почуття відповідальності перед своїм народом, Гончар не міг бути у згоді з політикою партії, особливо в національному питанні..." А якщо взяти до уваги й той факт, що у студентські роки О.Гончара як сексота вербували й таки не зуміли умовити працювати на НКВД, якщо згадати, що після Барвінкового майбутній письменник потрапив у німецький полон і побував за колючим дротом концтабору для військовополонених на Холодній Горі у Харкові, що й за "Альпи" Кого спочатку добряче відшмагали, а після виходу "Прапороносців" пропонували змінити прізвище на Гончаров... І.Бокий пише: "Гончара не зламали. А як же ламали!.. Порятував молодого Олесь... Сталін, який запитав Кагановича, чи читав він роман українського письменника Гончара про війну.

НІ, сказав швець із Кабанів. Висувай на Сталінську премію, наказав Йосип. Лазар покликав письменника до себе, переповів ту розмову, і, коли Гончар вертався в Спілку, вже вся письменницька братія на чолі з Корнійчуком і Стебуном, яка збиралася його розтерзати, мало за поли не хапала від захвату".

Горезвісні Каганович і Санов вели свою політичну лінію так, що не тільки особисто накидалися на чергову жертву, а змушували інших письменників це робити під їхнім керівництвом. Ось що розповідає В.П'янов у своїй книзі "Визначні, відомі й "та інші": "Слухаю Лазаря Санова і в його велемовності, в його компліментах відчуваю облудну фальш.., дякую за надзвичайно високу оцінку мого аж занадто скромного доробку і за віру в мої творчі можливості, запитую:

— А то конкретно ви пропонуєте?

Заступник головного редактора, не збочивши зі свого "курсу" вербування яничар, повів далі:

— Я ж казав, що он Микола Шамота розвінчав буржуазно-націоналістичні візії Максима Рильського, а в українській літературі є й інші носії націоналістичного світогляду, наприклад Андрій Малишко".

Закономірно, що це вже було не просто скерування, а партійний наказ, який вимагалось виконувати "бесприкословно, точно и быстро", тому зажурений молодий критик спитав поради у директора видавництва "Молодь" Йосипа Львовича Дінкевича — в людини, яку поважав і якій вірив. Наводимо їхню розмову повністю, оскільки вона якнайкраще ілюструє драконівські умови розвитку нашої літератури в повоєнний час:

— Пошли ти їх к такій матері, жиди прокляті, з них як з гуся вода, а на тебе ляже така пляма, що й до кінця днів своїх не змиєш...

Я був приголомшений. Почути з вуст Дінкевича таке брутальне слово я ніколи не сподівався, адже і раннього дитинства затамив, що ніколи не можна вимовляти його, що воно образливе, принизливе, одне слово — гидотне. І раптом чую його з уст Йосипа Дінкевича. Тож прямо висловлюю свій подив:

— Йосипе, — звертаюсь до розгніваного Дінкевича, — ти мене ставиш у дуже незручне становище. Ти ж сам єврей і ось такс кажеш...

Він ще і більшим запалом кидає:

— Так, я — єврей, а Санов-Смұльсон та іже з ним — жид, жиди. Запам'ятай: єврей і жид — це не одне й те ж. Як і у вас: є українці, а є й малороси, хахли, з яких виростають яничари... Санові! штовхають тебе на брудне діло... Напишеш, тобі подякують, хвалитимуть, а позаочі потиратимуть від задоволення руки, мовляв, знайшовся телепень. Бо — лицеміри. Л вся творча інтелігенція України, найперше Малишко та його шанувальники, возненавидеть тебе, назовуть донощиком, проклинатимуть. І то назавжди. Так що думай... І ще одне. Сам знаєш: справа не в національності, а в людській честі, совісті.

У кожному слові Йосипа Дінкевича бриніла щира доброзичливість, я збагнув, що його вустами промовляла мудрість, що мене й справді штовхають на злочин, за який доведеться каятися і каятися усе життя...

Подібна ситуація склалася й наприкінці "хрущовської відлиги", коли одних митців нацьковували на інших. Хоча сьогодні можна почути отруйні слова й на адресу "Собору", сучасники митця навіть за кордоном дивувалися громадянській мужності автора цієї книги. А письменник А.Калиновський у листі до Д.Чуба писав: "Ти, очевидно, вже давно прочитав "Собор" Гончара. На мене він справив колосальне враження саме тому, що вперше за 50-ліття диявольської влади насмілились так добре дати їй по морді. Молодець Гончар! Нема сумніву, що 97% населення України поділяють його думки". Як свідчив перший секретар ЦК КПУ П.Шелест, за "Собор" дехто навіть вимагав заарештувати Гончара", та коли про це стало відомо Підгорному, він сказав Шелестові прямо; "Знаєш, Петре, нас з тобою заарештують — ніякий чорт і слова не скаже. Про Гончара заговорить світ, та й взагалі, який Ідіот виношує таку "ідею" ?" І хоч як не хилився письменник, не здавався, та напереживався добряче. В.Юхимович згадує: "...Коли він вибухнув своїм романом "Собор" і на його голову посипались звідусіль труха і тиньк з усіх владних та підвладних поверхів, я бачив Олеса Гончара на бульварі Шевченка змарнілого, прижовклого, мов кленовий листок..."

Хтось може заявити: таж Гончар усе життя мав все, що лиш можна бажати, гонорари з ощадного банку портфелями носив, жив у центрі Києва, поживав лаври як штучні, від існуючої влади, так і справжні, від імені люблячого свого обрання народу. І.Бокий слушно зауважує: "Не мав лише одного, що суспільство має давати художнику, — свободи творчості. Але природа тоталітарних систем така, що змагання з системою виснажує. Письменник має не боротись, а писати... Здоров'я його надірвалося саме в цій боротьбі. А якщо сказати, що в останні роки старий, хворий письменник-фронтвик, ласки якого запобігали президенти і партсекретарі, був кинутий буквально у злиденне існування на мізерну пенсію і нікого з можновладців це не хвилювало, можна уявити собі, чи так уже й він мав усе за життя". Мусимо взяти до уваги й те, що Гончар не міг мовчати, коли нашу націю денаціоналізували і розкультурювали. Він все-таки протистояв, а не мовчав, він захищав шістдесятників, а не вдавав, що їх не цькують. А виступи в Академії наук на захист мови? І це в той час, коли високі партійні особи декларували прямо: "Русский язык — главный язык нашей страны. Нельзя допустить, чтобы на Украине возродилась скрипни-ковщина" (Демічев), "Непонятно, почему на Украине в школах должны изучать украинский язык? Произведения Шевченко кое-где используются в националистических целях... Севастополь испокон веков русский город. Почему и зачем там имеются вывески и витрины на украинском языке?..." (Косигін). Закономірно, що в таких умовах усі наукові заклади старалися заявити про свою вірнопідданість відмінним володінням і застосуванням російської мови. Сам письменник згадував: "Почалось засідання, і все пішло-поїхало російською мовою, вже й перерва наближається, а ще жодного українського слова не почув. І так мені боляче стало! Прощусь на трибуну і кажу: чому така зневага до рідного слова? Чи воно ущербне для наукової думки? Так ось всього Леніна перекладено українською і Маркса нещодавно видали — виглядає, що вершини світової наукової думки можна висловити по-українськи, а здобутки української науки для неї не надаються? У залі тиша — аж

дзвенить, кожне слово ловлять... А я думаю: будь-що-будь. Збираючись на збори, квиток академіка поклав у кишеню, — гадав: як затюкають, то покладу їм той квиток: я його у вас не просив, самі дали, забирайте. Знаєте, як закінчив виступ, така буря знялась. У перерві всі поздоровляють, а після того і один виступає українською, і другий-виявляється, — вміють, так якого ж біса не говорять?! "Не дивно, що В.Забаштанський на смерть О.Гончара відізвався рядками:

Чарівник із полтавських земель, З лона волі правічних нескор,
З піднебесся людського огрому. Злого рабства спаливши недугу,
В тихім голосі, в слові твердому Звівся в небо немрущого духу
Золотіло, як родимка, "ель"... Гончарового слова Собор.

Рухом опору української творчої інтелігенції тоталітарному режиму став V з'їзд письменників України, який відбувався 16-19 листопада 1966 року в сесійній залі Верховної Ради. З кулуарних розмов, а потім і з сміливих виступів присутніх партійні клерки зрозуміли, що письменники так просто не забудуть і підпал бібліотеки Академії наук України, і знищений архів кабінету єврейської культури, який чомусь тримали аж у Видубецькому монастирі, і потрощених вітражів у Київському державному університеті імені Т.Г.Шевченка, і перших заарештованих за сміливу думку, за патріотичний порив. Та ще й емоційний Андрій Малишко з трибуни сказав про наболіле так гостро і прямо, як до нього вже давно ніхто не наважувався: "Не за те полягли в боях з фашизмом наші побратими письменники і не за те проливали кров присутні тут друзі наші фронтовики, щоб сьогодні на сторінках радянських газет гуляли шовіністичні гасла про злиття націй і мов!.." Стосовно О.Гончара, то те у квітні нього року він у письмовій формі повідомив ЦК, що категорично відмовляється входити в комісію, яка політично оцінюватиме працю І.Дзгаби "Інтернаціоналізм чи русифікація". Завідуючий відділом науки й культури не посоромився нецензурною лайкою ганити непокірного секретаря Спілки письменників України. Критик Володимир П'янов свідчить, якою гарячою була та телефонна розмова і які висновки були зроблені партапаратчиками та й самим Гончарем:

— Що ж ти, мать-перемать, Петра Юхимовича посадив на такого їжака? Ти що — не міг усно сказати?!

"Коротше кажучи, мужній вчинок Гончара було розцінено як опір лінії ЦК. За цим будь-що можна було чекати... І він сказав про ситуацію близьким людям... Говорив не велемовно, стримано і твердо, бо хотів, аби знали, що в цій країні будь-кого можуть посадити, що тут ніхто не може почуватися впевнено".

Тоталітарна система з усіма її коліщатами, гвинтиками, трибами й маховиками становила страшну м'ясорубку. Перші секретарі обкомів партії бралися — і це на повному серйозі! — давати остаточну й не підлягаючу сумніву оцінку художнім творам! І не тільки дніпропетровський вождик-пітекантроп топтався по "Соборі". Перший секретар Івано-Франківського обкому партії Віктор Добрик у пух і в прах, як тоді йому здавалося, розбив Миколайчуків фільм "Білий птах з чорною ознакою". Навіть П.Шелесту ввірвався терпець від такої вседозволеності і зверхності провінційних

партійних босів і він зі злістю й розпачем сказав: "У нас в Україні два князі-ідеологи: один сидить у Дніпропетровську, другий — в Івано-Франківську, а Київ повчають, як жити". Та найстрашніше, що столичний Київ таки мусив боятися таких "літературознавців" і "мистецтвознавців", бо вони з найменшого приводу скаржилися в Москву. Партія створювала умови, в яких людина — навіть при владі, навіть талановита і відома, всипана нагородами, облеліяна увагою мас і прихильністю сильних світу цього — мусила оглядатися, тримати язика за зубами. Бо ж ярлики чіпляли, та вже не знімали. Перестраховщики взагалі доходили до абсурдів. Заступник Голови Ради Міністрів у 1973 році докотився до того, що лауреатів найвищої премії в Україні привітав у дусі свого дикого часу і навіть не почервонів від власного ляпсусу: "Вітаю вас із премією імені товариша Шевченка".

"Лицар породи "Чого зволите?" (за влучним висловом Є.Александровича), "чорний кардинал" системи, "чорний академік" Микола Шамота, той самий, що цькував Василя Стуса, найбільше доклав зусиль і до опорочення української мови, і до обливання брудом "Собору", і до переслідування самого Гончара. Та чи хоч здогадувався цей горе-науковець, що навіть бути на ешефоті поруч з О.Довженком, М.Рильським, Ю.Японським Олесь Гончару почесно?

Мав величезні проблеми з друком свої творів і П.Загребельний. Коли у "Левиному серці" він помістив розлогий роздум про українську мову й запропонував цей твір для журналу, роман погодилися надрукувати, але у верстці виявився пропуск саме тієї сторінки, де звучав гімн українській мові. Спочатку Загребельного запевняли, що в його рукопис! про мову не йшлося. А потім порадили звернутися до редактора, який в окрему шухляду ховає все крамольне: "Я пішов до редактора і сказав про шухляду.

— Та я не прльоти, — молитовно підніс руки редактор (він не вимовляв "р"), — але ж у вас тут не сказано прльо те, що мова рльозвивається!

— А оте "як тут зросла, розцвіла й зарясніла", — заперечив я редакторові. — Хіба то не про розвиток нашої мови, може, й завдяки радянській владі?

Ну, "завдяки" допомогло-таки мені надрукувати ці слова про мову. Але як же непросто було українським письменникам у ті часи! Може, саме через утиски й переслідування нашого слова і царями і псарями українські письменники-літератори єдині в світі, що не знають до пуття мови, якою пишуть. Був один прозаїк, який у слові з двох літер робив три помилки: замість "ще" писав "ісче". Щоправда, це не завадило йому накатати Шелестові донос на мій ще не надрукований роман "Диво", звинувачуючи автора в українському буржуазному націоналізмі. Всеволодний тоді (1968 р.) Петро Юхимович якось не подумав про те, який український буржуазний націоналізм може бути в часи Ярослава Мудрого, що про них ішлося в романі, і мерщій утворив комісію для перевірки письменницького видавництва, де лежав рукопис крамольного роману. Крім міркувань суто ідеологічних, цілком імовірно, що тодішній наш партійний лідер керувався ще й підсвідомою симпатією до малописьменного літератора-донощика, бо й сам, як-то кажуть, не "блістал": даруючи Олесь Гончару "свою" (написану, як водилося у високих партійних сферах, помічниками) книжку

"Україна наша радянська", в дедикції з двох слів примудрився втнути дві орфографічні помилки: "Олесью Гончару з пувагую".

Хоч як тяжко було українським митцям навіть просто прозрівати, доростати до чину свідомого громадянина чи патріота, з якими труднощами приходилося видавати порізані цензурою книги, "пробивати" переклади (за опублікований у журналі "Всесвіт" у перекладі В.Баткжа всьому світові відомий роман про мафію "Хрещений батько" Маріо П'юзо Д.Павличко поплатився редакторським кріслом), духовна аура не зникала над Україною і в цей страшний темний час. Деякі аспекти творчості й сьогодні мають містичне підґрунтя, то його марно пояснювати збігом обставин або випадковістю. Для прикладу візьмемо такі широкоznані твори, як "Собор" О.Гончара і "Дико" П.Загребельного. На перший погляд, здається, що між ними лише те й спільне, що в центрі цих художніх полотен і в назві творів храм. І тим часом корені обох романів сягають однієї реальної події. П.Загребельний згадує: "...Морозяна зимова ніч вибухнула на весь довколишній степ кривавим полум'ям, яке стояло до самого неба і було таке страшне, наче перед кінцем світу. То горіла церква в Морозо-Забігайлівці. Там люди не дали зачинити церкву, і тоді комсомольці підпалили її, і вона горіла цілу ніч, на весь степ, і пожежу ту видно було і до Козельщини, і до Кобеляків, і до Царичанки, і до Кременчука. Бачили ту пожежу з двох кінців степу і два полтавських хлопчики: одинадцятилітній Олесь Гончар із села Суха і п'ятилітній Павло Загребельний із Солошиного. Бачили і запам'ятали на все життя, хоч ще бачитимуть вони і пожежі, і руйновища. і криваві поля смерті...

Згадав я через багато літ про ту згорілу степову церкву, якої ми з Гончарем самої так і не бачили, а бачили тільки заграву серед темної ночі...

"Ви пам'ятаєте, як горіла церква в Морозово-Забігайлівці?"

"Пам'ятаю", — сказав він.

"І бачили тоді?"

"Бачив".

Ніколи до того ми з Гончарем не говорили про наші степи, не згадували про дитинство, яке минуло в тих самих місцях, і зненацька цей спогад про палаючу церкву в Морозо-Забігайлівці і спільне порозуміння, без розпитувань, без пояснень, без часу на роздуми, так ніби то був відомий обом пароль, знак і знамення. Ця коротка розмова відбулась у квітні 1968 року в Ірпінському будинку творчості, де я докінчував свій роман "Диво", а Олесь Гончар сховався від світу після святкування свого п'ятдесятиліття і після погромних партактивів і статей у пресі проти його "Собору".

Не змовляючись, ми написали з Гончарем у той самий рік романи про собори, про храми. "Змовитися" з Гончарем взагалі ніхто б ніколи не зміг, бо він свято береґ таємницю того, над чим працює. Але як тоді пояснити такий дивний, мало не містичний, збіг? Запитуючи Олесья про морозо-забігайлівську церкву, я спробував знайти пояснення того, то сталося. Його відповідь усе пояснила. Храм у душі. Та давня подія в тихому степовому закутку Полтавщини справила тоді на нас обох таке враження, що неминуче повинна була колись так чи інакше відродитися в пам'яті, у

вчинку, в якійсь дії. А коли ми — письменники, то такою дією стали наші книжки. Чому ідея Храму, його загибелі й потреби відродження, як фенікса з попелу, зродилася в нашій пам'яті одночасно, в той самий рік, — це теж знаходило своє пояснення. Ми писали свої романи в 1967 році серед неймовірного галасу й політичної тріскотняви: святкування п'ятдесятилітнього ювілею радянської влади. Тієї самої влади, продуктом і вихованнями якої ми були, всіма досягненнями якої, мали право питатися, але й за всі злочини, за все лихо і всю неправду якої повинні були нести сумірну відповідальність...

Спільність наших задумів була така вражаюча, що навіть головні герої в обох романах (і там, і там — батько й син) мали однакове прізвище: Лобода, — і мені вже в рукописі довелося перейменувати своїх Лобод на Отаву". А яким попередженням про грядущий Чорнобиль був "Чорний яр" О.Гончара!

До покоління А.Малишка, М.Стельмаха, О.Гончара, П.Загребельного, О.Коломійця відносяться й старший з Тютюнників — Григорій, і поет Олександр Підсуха, і критик Володимир П'янов... Усім їм пришилося йти на компроміси. Доба була жорстока, як вовчиця. Для піднесення духу нації, уярмленої, безправної, були потрібні й Малишкові оптимістичні й задушевні пісні, і твори-ілюзії типу "Правди і кривди" М.Стельмаха. і твори-зрізи, подібні до Тютюнникового "Виру", і твори-протести, якими стали "Чотири броди", "Собор" і "Диво", і ті людяні вірші О.Підсухи, серед яких "Батьку, ми ровесники з тобою", що став піснею, і "Народу мир потрібен як вода", і чудова поезія "Мова". Що ж робити, що авторам приходилося схилити голови перед старшим братом і білокаміною столицею чи співати оди вождям? Судити їх з погляду вічності? Співчувати їм? Мати за взірць чи мати за пересторогу? Вибір за кожним з нас зокрема. Вибір, який залежить уже від нашого рівня інтелекту, від нашої вихованості й нашого рівня духовності та культури.

Якщо про епос і лірику періоду 40— 50-х років говорити боляче і складно, то ще важче говорити про драматургію, яка зазнала чи не найбільших гонінь і втрат. Н.Шейко-Медведева справедливо зауважує; "У винятково скрутній ситуації перебували українська драматургія і театральне мистецтво, які, втративши в 30-і роки таких яскраво обдарованих, самобутніх митців, як М.Куліш і Л.Курбас, тривалий час "процвітали" і пожинали плоди всесоюзної популярності насамперед за рахунок відмови від тих критеріїв високої художності, які означила ще драматургія Лесі Українки. Щоправда, в 50-і роки були написані психологічна драма Ю.Яновського "Дочка прокурора", сатирична комедія В.Минка "Не називаючи прізвищ", драматична поема О.Довженка "Потомки запорожців" — твори, в яких намітився прорив у нову якість художнього осмислення свого часу, але офіційна критика, на словах вимагаючи від митців яскравих і гострих спектаклів, зробила все, аби "нейтралізувати" художній пошук названих письменників. Внаслідок цього наприкінці 50-х років в українській драматургії домінували бадьорі ліричні драми й ліричні комедії, створені за принципами "теорії безконфліктності". Якщо ж врахувати, що саме конфлікт — двигун драматичного твору, то не дивно, що такі драми не могли навіть зрушити з місця. Прихід у драматургію О.Коломійця з його несподіваними й зухвалими "Фараонами" уже

ставав яскравим променем на сірому тлі епохи. Д.Вакуленко не дарма підкреслює: "Тільки одна комедія уникла такого загального нівелювання і стала явищем оригінальним. Це "Фараони" (1961) початкуючого тоді драматурга О.Коломійця, яка здобула велику популярність на всесоюзній сцені й за рубежом і надовго залишилася в репертуарі театрів". Помітний слід залишила й інша драма цього автора — "Дикий Ангел", яку будемо вивчати на окремих уроках.

Слово пробивалося до народу в невимовно страшних умовах. Хто знає, чи таланти інших націй могли б створити навіть те, що творили українські митні в рамках дозволеного. Не зреалізували себе до кінця? Не відбулися на повну силу? Тим поміркованіше й розумніше треба ставитися до творів, написаних у цей час. У них часто звучав і протест, і осуд, і навіть пророцтво. Ці твори й ці письменники готували ґрунт для "шістдесятників", вітали нове, значно сміливіше покоління, вчили його і вчилися в нього.

"Ми звикли прибіднюватися, але, маючи Гончара, маючи Григора Тютюнника, маючи Ліну Костенко, можемо почуватися цілком конкурентноздатними в культурному світі". А така оцінка, такий погляд заставляє оптимістично дивитися на здобутки.